

1939 metų Lietuvos Respublikos ir Turkijos Respublikos „Modus Vivendi, Prekybos ir Clearingo sutarties“ rengimas ir reikšmė jų dvišalių santykių kontekste

Šarūnas Rinkevičius

Daktaras, asistentas
Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Azijos ir transkultūrinių studijų institutas
El. paštas: sarunas.rinkevicius@sf.vu.lt

Santrauka. 1939 m. birželio 7 d. sudaryta Lietuvos Respublikos ir Turkijos Respublikos „Modus Vivendi, Prekybos ir Clearingo sutartis“ yra vienas reikšmingiausių dvišalių santykių epizodų Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais. Šios sutarties sudarymas ne tik rodė, kad intensyvėja dvišalė prekyba, bet ir atspindėjo dvišalių santykių raidą minėtu laikotarpiu. Šiame straipsnyje, remiantis trijuose Turkijos Respublikos archyvuose (Diplomatiniame Turkijos archyve (DIAD), Turkijos Respublikos archyve (BCA) ir Turkijos Respublikos Osmanų archyve (BOA)), taip pat Lietuvos centriname valstybės archyve saugomais dokumentais, nagrinėjami prekybos susitarimo kontekstas, rengimo ir derybų raida bei susitarimo sudarymo reikšmė dvišalei prekybai ir dvišaliams santykiams.

Reikšminiai žodžiai: Lietuva, Turkija, kliringas, prekybos susitarimas, *modus vivendi*.

The “Modus Vivendi, Trade and Clearing Agreement” Between the Republic of Lithuania and the Republic of Türkiye and Its Significance in the Context of Bilateral Relations

Summary. The “Modus Vivendi, Trade and Clearing Agreement” signed between the Republic of Lithuania and the Republic of Türkiye in 1939 is not only one of the milestones in their bilateral relations during the times of the First Lithuanian Republic; it marks the intensifying commercial relations between the states at the time, and also reflects the development of their bilateral relations during this period. The aim of the article is to analyze the context of the aforementioned agreement, explore the process of its preparation and negotiations and assess its significance for the development of bilateral trade and relations, based on the documents that are held in three archives in the Republic of Türkiye – the Turkish Diplomatic Archive (DIAD), Turkish Republican Archive (BCA), and Turkish Ottoman Archive (BOA) – as well as the Lithuanian Central State Archive.

Keywords: Lithuania, Türkiye, clearing, trade agreement, *modus vivendi*.

Received: 08/01/2024. Accepted: 11/04/2024

Copyright © 2024 Šarūnas Rinkevičius. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

1939 m. birželio 7 d. sudaryta Lietuvos Respublikos ir Turkijos Respublikos „Modus Vivendi, Prekybos ir Clearingo sutartis“ (toliau – Sutartis) tarp Lietuvos Respublikos (toliau – Lietuvos) ir Turkijos Respublikos (toliau – Turkijos) yra vienas iš pagrindinių įvykių dvišalių santykių raidoje Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais, užbaigęs kelerius metus trukusias ir įvairius dvišalių santykių epizodus atspindinčias derybas. Sutarties sudarymo ištakų reikia ieškoti XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje, kai tiek Lietuva, tiek Turkija, kurdamos savo modernias valstybes¹, plėtė dvišalių santykių tinklą, kartu užmezgė dvišalius tarpusavio santykius, kurių pradžia galima laikyti 1922 m. spalio 24-ąją – tą dieną Turkija² paskelbė pripažįstanti Lietuvos nepriklausomybę³, nors įprastai oficialia užmezgtų dvišalių santykių pradžia laikoma 1930 m. kovo 17 d. sudaryta „Lietuvos ir Turkijos draugingumo sutartis“, kurios sudarymas žymėjo oficialių diplomatinių santykių su Turkija užmezgimą⁴, o šiame kontekste vėlesniu etapu sudaromais prekybos susitarimais reguliuojama prekyba buvo viena iš pagrindinių dvišalius santykius skatinusių ir atspindinčių erdvių. Taip pat paminėtina, kad dvišalių santykių plėtra trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiuose buvo vienas iš Ankaros, siekiančios plėsti diplomatinių ryšių tinklą, šitaip didinant prekybos potencialo atvėrimo galimybes, užsienio ir vidaus politikos prioritetų. Kemalistinis steitizmas taip pat siekė, valstybei aktyviai dalyvaujant ekonominiame šalies gyvenime, užtikrinti sąlygas vystyti valstybės ekonomikai bei industrializuoti valstybę, todėl prekybos susitarimų su įvairiomis valstybėmis sudarymas buvo ne tik natūralus prekybininkų poreikius atitinkantis veiksmas, bet ir vienas iš būdų pasiekti strateginį valstybės vystymosi tikslą. Šiame kontekste paminėtina, kad Lietuva, palyginti su gretimomis valstybėmis, prekybos susitarimą su Turkija pasiekė vėliausiai. Tokį vėlavimą paaiškinti galima tiesioginio diplomatinio atstovavimo nesureguliuavimu (žr. toliau), geografiniu atstumu (dvišaliai santykiai ir prekybos susitarimai neretai būdavo anksčiau sudaromi su geografiškai artimesnėmis valstybėmis, išskyrus tam tikrus atvejus), be to, kaip reikšmingas faktorius paminėtinas Lietuvos ir Lenkijos santykių klausimas – ši priežastis atsiskleidžia atsižvelgus į faktą, kad tiek Latvija, tiek Estija „draugingumo susitarimus“ su Turkija pasirašė Varšuvoje (Lietuva derybas rengė per

¹ Atkreiptinas dėmesys ir į platesnį Europos kontekstą po Pirmojo pasaulinio karo nepriklausomybę išsikovojusią valstybių kontekste.

² Santykiai tarp Lietuvos ir Turkijos turėtų būti vertinami atsietai nuo santykių tarp Lietuvos ir Osmanų imperijos, kuri Lietuvos (taip pat Latvijos ir Estijos) nepriklausomybės nepripažino iki 1922 m., laukdama tarptautinės reakcijos į Baltijos šalių nepriklausomybę (M. Temel, 1998, p. 45–46).

³ Turkijos Respublikos sukūrimą 1923 m. spalio 29 d. paskelbė 1920 m. balandžio 23 d. Ankaroje susikūrusi Didžiosios Turkijos Asamblėjos (arba – Ankaros) Vyriausybė, kurioje svarbiausia politinė figūra buvo Mustafa Kemal Ataturkas. Būtent ši vyriausybė tarptautinį Turkijos (dar iki Respublikos paskelbimo) statusą įtvirtinusioje 1922–1923 m. vykusioje Lozano konferencijoje atstovavo Turkijai ir vėliau kūrė diplomatinius santykius su įvairiomis pasaulio valstybėmis. Archyvuose pavyko aptikti vieną iš šios vyriausybės parengtų dokumentų, kuriame nurodoma, kad Turkija pripažįstanti Lietuvos nepriklausomybę bei Lietuvos įstojimą į tarptautines pašto ir telegrafo sąjungas (Įvairių Turkijos URM parengtų dokumentų rinkinys, 1922 m. spalio 24 d., BOA HR.HMŞ.İŞO. / HR.HMŞ.İŞO. İstişare Odası 123-15-).

⁴ Palyginimui – Latvija tokį susitarimą su Turkija pasirašė 1925 m. sausio 3 d., o Estija tai padarė 1924 m. gruodžio 1 d.

Lietuvos pasiuntinį Maskvoje Jurgį Baltrušaitį) ir trečiajame dešimtmetyje manė santykius su Baltijos šalimis kurti esant patogiau per Varšuvą, taip pat paminėtina, kad, remiantis Turkijos pasiuntinybių teikiama informacija Turkijos Respublikos užsienio reikalų ministerijai (toliau – URM), matyti, jog Ankara aktyviai domėjosi Lietuvos ir Lenkijos santykių sureguliuavimu, laukė šių santykių sureguliuavimo ir tik nematydama greitos santykių sureguliuavimo perspektyvos perėjo prie kitokio diplomatinio kontaktavimo modelio. Atitinkamai prekybos susitarimų sudarymo datos taip pat atspindėjo ši „vėlavimą“ – Estija prekybos susitarimą (kuris pakeitė 1928 m. kovo 12 d. prekybos ir laivininkystės konvenciją) sudarė 1937 m. birželio 6 d., Latvija – 1938 m. sausio 12 d.

Vertinant tiesiogines Sutarties sudarymo prielaidas, paminėtini trys faktoriai, nulėmę Lietuvos ir Turkijos derybų dėl Sutarties aktyvios fazės pradžią: 1) 1929 m. rugsėjo 25 d. Turkijos Prezidentas Mustafa Kemal Atatiurkas pasirašė nutarimą, kuriame buvo nurodoma, kad Turkija planuoja sudaryti prekybos susitarimus su valstybėmis, su kuriomis šie susitarimai dar nėra sudaryti, tame dokumente buvo paminėta ir Lietuva⁵; 2) 1930 m. rugsėjo 17 d. sudarytos Lietuvos ir Turkijos draugingumo sutarties 3 straipsnis numatė prekybos santykių suderinimą ateityje⁶; 3) abi valstybės susidūrė su prekybininkų (ypač tabako) spaudimu sudaryti Sutartį dėl didėjančių prekybos apimčių ir poreikio sureguliuoti muitų tarifus⁷. Pastarasis klausimas, kaip matyti iš Turkijos archyvuose saugomų dokumentų, buvo vienas pagrindinių dvišalių santykių motyvų nuo pat santykių užmezgimo pradžios, tapęs aktualus dar iki oficialių dvišalių santykių sukūrimo: 1925 m. spalio 20 d. Turkijos reikalų patikėtinis Stokholme Galipas Kemal Söylemezoğlu Bey savo pranešime Turkijos URM apie Turkijos ir Baltijos regiono valstybes, prie kurių priskiriamos Estija, Latvija, Lietuva, Švedija, Norvegija ir iš dalies Danija, nurodė tiesioginių ekonominių santykių su jomis užmezgimo svarbą⁸ ir netgi 1926–1930 m. laikotarpiu vykstant deryboms dėl „Lietuvos ir Turkijos draugingumo sutarties“ vienas iš aptartų klausimų buvo prekybos sutarties sudarymas, tuo metu susitarimas nebuvo pasiektas, o intensyvios ir nuoseklios derybos dėl Sutarties, kaip matyti iš Turkijos archyvuose saugomų dokumentų, prasidėjo 1934 m.

Santykių tarp Lietuvos ir Turkijos 1918–1940 m. klausimas tiek Lietuvos, tiek Turkijos istoriografijoje nėra plačiai nagrinėta tema. Lietuvos istoriografijoje paminėtini du darbai – tai Galinos Miškinienės (2012) publikacija apie Antano Smetonos ir Mustafa Kemalio Atatiurko susirašinėjamą laiškais ir Sandros Grigaravičiūtės (2017) darbas apie 1921–1922 m. Stambule veikusį Lietuvos Respublikos konsulatą, kurį, pažymėtina, reikėtų vertinti ne kaip Lietuvos ir Turkijos, o kaip Lietuvos ir Osmanų imperijos santykių epizodą. Turkijos istoriografijoje paminėtini taip pat du darbai – tai Mehmeto

⁵ Turkijos prezidentūros dokumentai dėl prekybos susitarimų sudarymo, 1929 m. rugsėjo 26 d., BCA 30-18-1-2/5-48-17.

⁶ Lietuvos Respublikos ir Turkijos Respublikos Draugingumo sutartis, 1930 m. rugsėjo 17 d., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 682, l. 39-40ap.

⁷ Pavyzdžiui, 1934 m. rugpjūčio 16 d. Turkijos URM Ekonomikos departamento rašte Turkijos pasiuntinybei Maskvoje nurodyta, kad Klaipėdoje cigarečių ir tabako fabriką valdantis Verblovskis Turkijos pasiuntinybei Berlyne atsiuntė prašymą kuo greičiau pasiekti prekybos susitarimą su Lietuva (Turkijos URM raštas Turkijos pasiuntinybei Maskvoje, 1934 m. rugpjūčio 16 d., DIAD 553/43001-42066-58). Panašių 1931–1934 m. laikotarpio dokumentų, rodančių aktyvų tabako prekybininkų spaudimą siekiant sureguliuoti dvišalę prekybą, yra ir daugiau.

⁸ Turkijos pasiuntinybės Stokholme raštas Turkijos URM, 1925 m. spalio 20 d., DIAD 516/220031-213431-9.

Temelio (1998) darbas turkų kalba apie Baltijos šalių ir Osmanų imperijos santykius 1918–1922 m. ir Sinano Başarano (2020) publikacija anglų kalba apie Lietuvos ir Turkijos santykius 1923–1940 m., kurioje panoramiškai apžvelgiama visa dvišalių santykių raida minėtu laikotarpiu remiantis Turkijos archyvuose esančiais dokumentais. Vis dėlto pažymėtina, kad, nors pastarasis straipsnis yra vienintelė publikacija, kurioje tiesiogiai aptariamas ir Sutarties parengimo bei sudarymo klausimas, tai yra veikia panoraminė įvairių visos dvišalių santykių raidos minėtu laikotarpiu detalių apžvalga, nesikonzentruojant vien tik į Sutarties derinimo su įvairiomis Lietuvos istorijos tyrimams aktualiomis detalėmis procesą. Atliktų darbų kontekste taip pat paminėtinas 2018 m. publikuotas Ēriks'o Jēkabsons'o darbas „Latvija un Turcija: aizmirstās attiecības 1918–1940=Letonya ve Tūrkiye: unutulmuş ilişkiler 1918–1940=Latvia and Turkey: Forgotten Relations 1918–1940“, kuriame, nors pagrindinis šios publikacijos tikslas yra įvertinti Turkijos ir Latvijos dvišalių santykių raidą minėtu laikotarpiu, pateikiamos tam tikros kontekstinės nuorodos ir į kai kuriuos Lietuvos ir Turkijos santykių raidos elementus. Įvairiuose istorikų darbuose taip pat galima rasti nuorodų į dvišalių Lietuvos ir Turkijos santykių klausimą, tačiau paminėtina, kad šios nuorodos yra atsitiktinės ir neregulios, neleidžiančios sudaryti aiškaus dvišalių santykių paveikslo, todėl konstatuotina, kad Lietuvos ir Turkijos dvišalių santykių klausimas 1922–1940 m. laikotarpiu, kartu ir dvišalės prekybos klausimai, tiek Turkijos, tiek Lietuvos istoriografijoje yra mažai analizuoti.

Šio straipsnio tikslas yra ištirti Sutarties sudarymo aplinkybes, rengimo ir derybų raidą bei Sutarties sudarymo reikšmę dvišalei prekybai ir dvišaliams santykiams. Tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai: įvertinti Sutarties rengimo pradinio etapo nuo 1934 m. iki 1935 m. Turkijos pasiuntinybės Taline atidarymo svarbiausius iššūkius; įvertinti derybų raidą ir pagrindines kliūtis bei kitus aktualius klausimus derybose nuo Turkijos pasiuntinybės Taline atidarymo 1935 m. iki Sutarties sudarymo 1939 m.; galiausiai, įvertinti Sutarties reikšmę dvišalei prekybai ir dvišalių Lietuvos ir Turkijos santykių raidai. Darbas parengtas remiantis archyvine medžiaga, kurią sudaro trijuose Turkijos archyvuose⁹ – Diplomatiniam Turkijos archyve (DİAD), Turkijos Respublikos archyve (BCA) ir Turkijos Respublikos Osmanų archyve (BOA), taip pat Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA) saugomi dokumentai¹⁰, be to, Turkijos ambasados Lietuvoje Lietuvos archyvams paskolinti dokumentai¹¹. Darbo pabaigoje pridedami oficialūs neredaguoti Sutarties dalių tekstai lietuvių kalba¹².

⁹ Šiame straipsnyje panaudota Turkijos archyvuose saugoma medžiaga darbo autoriaus buvo surinkta 2022 m. gegužės–birželio mėnesiais vykusio vizito Ankaroje metu. Vizitą organizavo ir visą reikiamą pagalbą suteikė Lietuvos Respublikos ambasada Turkijos Respublikoje, todėl darbo autorius dėkoja ambasadoriui Ričardui Degučiiui, taip pat tuometiniams ambasados darbuotojams Vaidai Stankevičienei ir Jonui Alešiiūniui.

¹⁰ Archyvinės medžiagos rinkimo ir analizės metu dokumentuose buvo nurodyta, kad šie dokumentai buvo išslaptinti 2019 m. rugpjūčio 6 d.

¹¹ Už šiuos dokumentus darbo autorius reiškia padėką Lietuvos centrinio valstybės archyvo darbuotojai Džiugintai Kasiulaitienei, Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnybos darbuotojui Dariui Bujokui, taip pat Turkijos ambasada Lietuvoje už leidimą naudotis Turkijos paskolintais Lietuvos archyvams dokumentais.

¹² Tekstai paimti iš oficialaus dokumento vertimo į lietuvių kalbą (Lietuvos ir Turkijos Modus Vivendi, Prekybos ir Kliringo Sutartis, 1939 m. birželio 7 d., LCVA, f. 383, ap. 9, b. 98, l. 244–250). Dokumentą tekstą taip pat galima rasti 1939 m. birželio 22 d. „Vyriausybės Žiniuose“, Nr. 650.

Sutarties derinimo pradžia: 1934–1935 metai

Kaip matyti iš Turkijos archyvuose saugomų dokumentų, sistemingos derybos dėl Sutarties prasidėjo 1934 m.¹³: seniausias kryptingus veiksmus dėl Sutarties detalių derinimo atspindintis archyvuose atrastas dokumentas datuojamas 1934 m. birželio 23 d., kai Turkijos URM, atsakydama į ankstesnę Turkijos ekonomikos ministerijos¹⁴ užklausą, Turkijos pasiuntinybei Maskvoje¹⁵ persiuntė nurodymų dėl prekybos sutarties su Lietuva dokumentų kopijas¹⁶, o po kelių dienų, 1934 m. birželio 26 d., Turkijos pasiuntinybei Maskvoje išreiškė poreikį sudaryti prekybos susitarimą su Lietuva. Šis poreikis grindžiamas iš Turkijos komercinių atstovybių gauta informacija, kuri rodo, kad turkų prekybininkams būtų naudinga sureguliuoti prekybą su Lietuva, nes dėl Lietuvoje taikomų didelių muitų mokesčių¹⁷ turkiškų prekių eksportas į Lietuvą yra sudėtingas, todėl Turkijos ekonomikos ministerija išreiškė poreikį sudaryti prekybos susitarimą su Lietuva ir pateikė gaires deryboms. Šiose gairėse matyti Turkijos ekonomikos ministerijos prielaida, jog prekybos susitarimui su Lietuva pasiekti prireiks ilgų derybų, todėl, kad būtų galima kuo greičiau atsiliepti į Turkijos prekybininkų prašymus, siūloma derybų procesą padalinti į du etapus – pirmajame etape sudaryti didžiausio palankumo šalies principu paremtą ir tik muitų tarifams sureguliuoti skirtą *modus vivendi* susitarimą, o antrajame etape, apsikeitus notomis ir sudarius deryboms skirtą delegaciją, tartis dėl kliringo susitarimo, apimančio ir prekių sąrašus¹⁸.

Vis dėlto, nepaisant aiškiai išreikšto Turkijos institucijų ir prekybininkų poreikio sudaryti prekybos susitarimą su Lietuva, derybų pradžia strigo: 1934 m. gruodį Turkijos atstovai teigė dar nesusitikę su Lietuvos atstovais aptarti prekybos susitarimo su Lietuva¹⁹, bet vėliau tą patį mėnesį dar kartą patikino, kad tiek Turkijos ekonomikos ministerija, tiek prekybininkai domisi prekybos susitarimu su Lietuva ir prašo informuoti apie derybų eigą²⁰. Tokio lėto derybų starto priežastis buvo nurodyta dar po kelių mėnesių –

¹³ Toks teiginys dėl sistemingų derybų grindžiamas prielaida, kad 1930–1934 m. laikotarpiu komunikacija tarp Turkijos URM ir Turkijos pasiuntinybių dėl dvišalės Lietuvos ir Turkijos prekybos klausimų daugiausia buvo paremta informacija apie tabako prekybą, tačiau ši komunikacija nebuvo derybų dėl Sutarties dalis.

¹⁴ 1934–1939 m. Turkijos ekonomikos ministerijos struktūroje veikė institucija „Türkofis Müdürlüğü“, kuri formavo Turkijos prekybos su užsienio šalimis politiką, todėl Sutarties rengimo kontekste Turkijos ekonomikos ministerijos minėjimo atveju referuojama būtent į šį departamentą. Taip pat paminėtina, kad prekybos klausimais Turkijos pasiuntinybės kontaktavo tiesiogiai su Turkijos URM Ekonomikos departamentu, kuris persiųsdavo dokumentus, konsultuodavosi ir gaudavo nurodymus dėl prekybos susitarimų būtent iš Turkijos ekonomikos ministerijos, tam tikrais atvejais apie derybų eigą būdavo informuojamas ir Turkijos centrinis bankas.

¹⁵ Iki Turkijos pasiuntinybės atidarymo Taline 1935 m. beveik visa diplomatinė komunikacija tarp Lietuvos ir Turkijos vyko per abiejų valstybių atstovybes Maskvoje.

¹⁶ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos ekonomikos ministerijai, 1934 m. birželio 23 d., DIAD 553/43001-42066-61.

¹⁷ Taip pat nurodoma, kad ir dėl oficialių diplomatinių kontaktų trūkumo – referuojama į tai, kad tuo metu nebuvo Lietuvai akredituotos Turkijos atstovybės, o dažniausiai buvo kontaktuojama per Turkijos pasiuntinybę Maskvoje, todėl prašoma sureguliuoti diplomatinio atstovavimo klausimą.

¹⁸ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos pasiuntinybei Maskvoje, 1934 m. birželio 26 d., DIAD 553/43001-42066-60.

¹⁹ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos pasiuntinybei Maskvoje, 1934 m. gruodžio 3 d., DIAD 553/43001-42066-49.

²⁰ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos pasiuntinybei Maskvoje, 1934 m. gruodžio 30 d., DIAD 553/43001-42066-46.

1935 m. kovo pabaigoje Turkijos URM rašte Turkijos pasiuntinybei Maskvoje ne tik dar kartą pakartota, kad iš jos vis dar nėra gauta informacijos apie derybas dėl prekybos susitarimo su Lietuva, bet ir paaiškinta, kad ši vėlavimą nulėmė neužbaigtas Turkijos diplomatinio atstovavimo Lietuvai klausimas²¹: Turkija buvo paskyrusi Lietuvai atstovauti Turkijos pasiuntinį Maskvoje Vasifą Çınarą, tačiau jam vis dar nebuvo įteikti kredencialai, o Lietuvos atstovai patikinti, kad kredencialai jau yra rengiami ir bus išsiųsti į pasiuntinybę vos tik jie bus pasirašyti²². Kadangi Turkijos atstovavimo Lietuvai klausimą buvo tikimasi išspręsti artimiausiu metu, Turkijos pasiuntinybei Maskvoje buvo pateikti nurodymai, susitikus su Lietuvos atstovu, pristatyti Turkijos poziciją dėl prekybos susitarimo 1934 m. birželio 26 d. rašte (žr. pirmiau) pateikiamų gairių pagrindu²³, o vos po dviejų savaičių, Turkijos pasiuntinybei Maskvoje dar nepateikus atsakymo į ankstesnį ministerijos raštą, Turkijos URM, šįkart jau Lietuvos prekybininkams domintis tabako importu iš Turkijos, dar kartą prašė Turkijos pasiuntinybės Maskvoje pateikti informaciją apie derybas dėl prekybos susitarimo su Lietuva²⁴. Vis dėlto, nepaisant Ankaros ir prekybininkų susidomėjimo prekybos susitarimu, dar po poros mėnesių, jau 1935 m. birželį, Turkijos URM Ekonomikos departamentas apgailestavo, kad vis dar nėra atsakymo iš Lietuvos dėl prekybos susitarimo ir kartu dar kartą pasiuntinybei Maskvoje pavedė susisiekti su Lietuvos atstovu ir pradėti derybas 1934 m. birželio 26 d. rašte pateiktų nurodymų pagrindu²⁵.

Sutarties derinimas 1935–1939 metais: nuo Turkijos pasiuntinybės atidarymo Taline iki Sutarties pasirašymo

Po vangaus starto Sutarties derinimas įsibėgėjo 1935 m. spalį atidarius Turkijos pasiuntinybę Taline Lietuvai, Latvijai ir Estijai ir pasiuntiniu paskyrus Nuri Batu²⁶ bei galutinai suregulius abipusį diplomatinį atstovavimą tarp Lietuvos ir Turkijos. Komunikacija dėl Sutarties per Turkijos pasiuntinybę Taline prasidėjo jau vėlyvą 1935 m. rudenį pirmosiomis Nuri Batu pasiuntinystės savaitėmis: 1935 m. lapkričio 21 d. Turkijos URM informavo

²¹ Lietuvai tuometu Turkijoje atstovavo Maskvoje rezidavęs Jurgis Baltrušaitis, akredituotas 1932 m. gegužę (Antano Smetonos raštas Mustafai Kemaliui Atatiurkui apie Lietuvos pasiuntinio Maskvoje Jurgio Baltrušaičio paskyrimą Lietuvos nepaprastuoju ir įgaliojuoju ministru Turkijoje, 1936 m. gegužės 6 d., LCVA, f. 383, ap. 11, b. 28, l. 246).

²² Turkijos pasiuntinys Maskvoje Vasifas Çınaras buvo paskirtas atstovauti Lietuvai 1934 m. vasario 7 d. (Turkijos URM raštas, 1934 m. lapkričio 21 d., Turkijos ambasados Lietuvoje paskolintas dokumentas Lietuvos archyvams TUR15), tačiau, kaip matyti iš archyvinės medžiagos, kredencialai taip ir nebuvo įteikti.

²³ Turkijos URM raštas Turkijos pasiuntinybei Maskvoje, 1935 m. kovo 31 d., DIAD 553/43001-42066-40.

²⁴ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos pasiuntinybei Maskvoje, 1935 m. balandžio 13 d., DIAD 553/43001-42066-36.

²⁵ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos pasiuntinybei Maskvoje, 1935 m. birželio 13 d., DIAD 553/43001-42066-38.

²⁶ Kaip matyti iš archyvinės medžiagos, 1935 m. birželio 18 d. rašte Turkijos URM informavo Turkijos pasiuntinybę Maskvoje, kad bus atidaryma atskira atstovybė Baltijos šalims ir planuojama pasiuntiniu paskirti Nuri Batu (Turkijos URM raštas Turkijos pasiuntinybei Maskvoje, 1935 m. birželio 18 d., DIAD 550/20005-14403-15), pasiuntinybė Taline atidaryta spalio mėn., o kredencialai Antanui Smetonai buvo įteikti 1935 m. lapkričio 6 d. (Turkijos pasiuntinybės Taline raštas apie Nuri Batu kredencialų įteikimą Latvijos ir Lietuvos prezidentams, 1935 m. lapkričio 30 d., DIAD 550/20005-14403-2).

Nuri Batu apie bendrą situaciją dėl prekybos susitarimo tarp Lietuvos ir Turkijos nurodyma, kad Lietuva domisi prekių importu iš Turkijos, tačiau dėl prekybos susitarimo nebuvimo, dėl ko taikomi dideli muitų mokesčiai turkiškoms prekėms, nėra išnaudojamas prekybos potencialas, o praėjusiais metais per Turkijos pasiuntinybę Maskvoje Lietuvai pasiūlytas susitarimas Lietuvos atstovų vis dar nebuvo priimtas. Todėl, nurodant kontaktuoti su Lietuvos atstovais dėl prekybos susitarimo, pateikiamas siūlymas dėl dviejų etapų prekybos susitarimo – pirmame etape sudaryti didžiausio palankumo šalies principu paremtą laikiną *modus vivendi* susitarimą išskirtinai tarifų klausimais kuo greičiau reaguojant į Turkijos prekybininkų prašymus, o, sudarius laikiną susitarimą, antrajame etape derėtis dėl kliringo sutarties. Kadangi, kaip teigiama, suderinti tiek prekybos susitarimą, tiek prekių sąrašus gali prireikti ilgų derybų, siūloma deryboms sudaryti delegaciją²⁷. Proga pristatyti Turkijos poziciją Lietuvai pasitaikė jau 1935 m. gruodžio 8–10 d. Rygoje vykusioje Baltijos šalių užsienio reikalų ministrų konferencijoje, kurioje lankęsis Nuri Batu susitiko su Lietuvos užsienio reikalų ministru Stasiu Lozoraičiu, kuris teigė iš esmės pritarius Turkijos pasiūlymui, tačiau tikslų atsakymą pateiksiąs pasikonsultavęs su sprendimų priėmėjais Lietuvoje. Kartu Stasys Lozoraitis informavo, kad tuo metu Lietuvai pradėti derybas su Turkija nėra galimybių, nes tuo metu Lietuva jau derėjosi dėl prekybos susitarimų su keliomis kitomis valstybėmis. Po kelių dienų – 1935 m. gruodžio 14 d. – Turkijos pasiuntinybė Taline buvo informuota, kad Lietuva sutiko pirmajame etape sudaryti *modus vivendi* sutartį su Turkija didžiausio palankumo šalies pagrindu, o vėliau dėl kliringo sutarties bus apsikeista notomis. Lietuva pasiūlė šį klausimą išspręsti iki 1936 m. sausio pabaigos, o Lietuvos URM Ekonomikos departamento direktorius Jonas Norkaitis susitarimą galėtų pasirašyti 1936 m. vasario pradžioje²⁸, todėl Nuri Batu taip pat paprašė įgaliojimų susitarimui pasirašyti, jeigu bus nuspręsta susitarimą pasirašyti šiomis sąlygomis²⁹. Atsakymą į šį pasiūlymą Turkijos URM pateikė 1936 m. vasario 18 d. ir Turkijos pasiuntinybei Taline persiuntė atnaujintą Turkijos siūlomą *modus vivendi* sutarties projektą, taip pat paprašė jį aptarti su atsakingais asmenimis Lietuvoje ir pateikti jų nuomonę³⁰.

Kadangi prekybos susitarimai turėjo apimti ir prekių sąrašų bei kvotų klausimus, Turkijos atstovai apie juos diskutuoti pradėjo taip pat panašiu metu: Nuri Batu 1936 m. vasario 16-osios minėjimo proga lankėsi Kaune, kur susitiko su tabako prekybininkais ir aptarė galimybes padidinti importą iš Turkijos į Lietuvą, taip pat domėjosi, ar tokios prekės kaip grūdai, linai, daržovės, gyvi gyvūnai, mėsos ir kiti maisto produktai, pramonės produkcija, farmacijos produktai ir tokie produktai kaip muilas, kosmetika, odos ir vilnos gaminiai, kartonas ir popierius, kurie buvo Lietuvos eksporto pagrindas, galėtų būti eksportuojami į Turkiją, ir išsiaiškino, kad šios prekės negalėjo būti eksportuojamos į Turkiją koncesijos

²⁷ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos pasiuntinybei Taline, 1935 m. lapkričio 21 d., DIAD 553/43001-42066-35.

²⁸ Turkijos pasiuntinybės Taline raštas Turkijos URM Ekonomikos departamentui, 1935 m. gruodžio 16 d., DIAD 553/43001-42066-33.

²⁹ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos ekonomikos ministerijai, 1935 m. gruodžio 25 d., DIAD 553/43003-42068-5.

³⁰ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos pasiuntinybei Taline, 1936 m. vasario 18 d., DIAD 553/43001-42066-28.

pagrindu. Vis dėlto aktualiausias klausimas derybose buvo tabako importas į Lietuvą, todėl jis sulaukė daugiausia dėmesio. Tabako prekybininkai patikino, kad turkiškas tabakas Lietuvoje yra paklausus, tačiau kadangi iš Lietuvos nebuvo nieko importuojama į Turkiją, dėl Lietuvos vyriausybės įvestų importo kvotų Turkijos importas į Lietuvą sumažėjo. Kadangi tabako bendrovės įsitikino, jog tabako importas į Lietuvą galimas tik kliringo susitarimo pagrindu, siekiant rasti būtų apeiti mažas Lietuvos kvotas, buvo pasiūlyta į Lietuvos ir Turkijos kliringo susitarimą įtraukti ir trečią šalį, kuri galėtų kompensuoti atsiradusį importo iš Turkijos į Lietuvą perviršį savo eksporto į Lietuvą sąskaita nurodant, kad toks kompromisas galėtų būti pasiektas su Austrija arba Belgija. Stasys Lozoraitis Nuri Batu teigė, kad toks kliringo susitarimo būdas yra beprecedentis, tačiau galėtų būti sudarytas su Turkija, todėl Nuri Batu paprašė Turkijos URM įvertinti šį pasiūlymą³¹. Turkijos institucijoms įvertinus šį raštą, taip pat įvertinus prekybos su Lietuva statistiką buvo nustatyta, remiantis 1934 ir 1935 m. prekybos statistikos duomenimis, kad Turkijos prekybos balansas su Lietuva yra neigiamas, todėl Turkijos prekybai su Lietuva taikomas Turkijos valiutos apsaugos įstatymo Nr. 2 32 straipsnis³²; šių dvejų metų laikotarpiu iš Lietuvos į Turkiją buvo eksportuojama stora žaliavinė oda ir degtukai, o iš Turkijos į Lietuvą importuotas tabakas, taigi matyti, kad yra produktų, kuriuos tiesiogiai galima eksportuoti ir importuoti į abi šalis, todėl atrodo tinkama sudaryti kliringo susitarimą³³.

Kita galimybė aptarti derybų eigą Nuri Batu su Lietuvos atstovais – šįkart su Stasiu Lozoraičiu – pasitaikė 1936 m. gegužę Taline vykusioje Baltijos šalių užsienio reikalų ministrų konferencijoje, tačiau naujausia Lietuvos pozicija tada dar nebuvo pristatyta, nes, nepaisant Stasio Lozoraičio patikinimo Nuri Batu, kad Lietuva sutinka sudaryti didžiausio palankumo šalies principu paremtą prekybos susitarimą ir kad Lietuva pateiksianti atsakymą Turkijai per 1–2 savaites, Lietuvos pasiuntinys Taline Bronius Edmundas Dailidė informavo Nuri Batu³⁴, kad Lietuvos URM Ekonomikos departamentas buvo užsiėmęs derybomis dėl prekybos sutarties su Vokietija, o pats Jonas Norkaitis buvo išvykęs į Berlyną. Vėlesnė proga Nuri Batu susitikti su Lietuvos atstovais pasitaikė 1937 m. vasario 16-osios minėjimo metu lankantis Kaune, kur Turkijos pasiuntinys Taline susitiko su Stasiu Lozoraičiu ir Jonu Norkaičiu ir, kaip matyti, Lietuva vis dar nebuvo pateikusi savo naujausios pozicijos. Jonas Norkaitis susitikimo metu dar kartą pasidomėjo, kokios lietuviškos prekės galėtų būti eksportuojamos į Turkiją kliringo būdu, taip pat paminėjo, kad kol kas Sutarties derinimas nepasistūmėjo, tačiau patikino, jog Lietuvos pozicija bus parengta artimiausiu metu. Šįkart Lietuvos pozicija buvo parengta ir pateikta gana greitai – kaip matyti iš Turkijos archyvuose saugomų dokumentų, dokumentai su išdėstyta Lietuvos pozicija

³¹ Turkijos pasiuntinybės Taline raštas Turkijos URM, 1936 m. kovo 3 d., DIAD 553/43003-42068-4.

³² Kalbama apie Lietuvos ir Turkijos prekybos balansą 1934–1935 m.: iš dokumente pateiktų duomenų matyti, kad 1934 m. iš Turkijos į Lietuvą prekių buvo eksportuota už 13 436 liras, iš Lietuvos į Turkiją importuota už 28 360 lirų, taigi skirtumas buvo 14 924 liros Lietuvos naudai; 1935 m. iš Turkijos į Lietuvą prekių buvo eksportuota už 3 514 lirų, iš Lietuvos į Turkiją importuota už 24 846 liras, taigi skirtumas buvo 21 332 Turkijos liros Lietuvos naudai. Taip pat paminėtina, kad 1935–1939 m. laikotarpiu iš Turkijos pasiuntinybės Taline buvo išsiųsti dokumentai apie Lietuvos prekybos, eksporto ir importo, su Turkija statistiką į Turkijos URM.

³³ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos pasiuntinybei Taline, 1936 m. birželio 4 d., DIAD 553/43003-42068-1.

³⁴ Nėra tiksliai nurodyta, kada įvyko šis susitikimas, tačiau iš konteksto galima suprasti, jog 1936 m. vasarą.

kaip pagrindas tęsti deryboms dėl prekybos susitarimo Turkijos pasiuntinybės Taline buvo persiųsti Turkijos URM 1937 m. kovo 24 d. Naujausi Lietuvos pasiūlymai numatė, kad, skirtingai nei Turkijos pasiūlytame variante, iš Lietuvos į Turkiją importuojamų žaliavinių odų kainai nebūtų netaikomas koncesijos principas³⁵, taip pat pateikti tam tikri pasiūlymai dėl leidimų prie valstybės sienų ir kt. Nuri Batu dar kartą susitiko su tabako prekybininkais, o šie pakartojo, kad turkiškas tabakas yra paklausus Lietuvoje, tai patvirtino Jonas Norkaitis, tačiau, kadangi šiuo metu nėra galimybių tiesiogiai pirkti iš Turkijos, prekybininkai dabar perka turkišką tabaką iš Bulgarijos ir Graikijos³⁶.

Turkijos ekonomikos ministerija atmetė šiuos Lietuvos siūlymus teigdama, kad šis projektas buvo parengtas pagal principus, kurie yra visiškai kitokie negu Turkijos bendrosios prekybos politikos principai, todėl šiuo atžvilgiu tikslinga būtų siekti prekybos ir *modus vivendi* susitarimų pagal modelį, kurį Turkijos pasiuntinybė Taline jau anksčiau buvo pateikusi Lietuvai³⁷, o apie tai Nuri Batu informavo Bronių Edmundą Dailidę Kaune 1937 m. gegužę³⁸. Tačiau Nuri Batu nepavyko Kaune susitikti su Jonu Norkaičiu, nes šis buvo išvykęs į Vokietiją laikinai tarnybai. Susitikti jiems pavyko 1937 m. gruodžio 9–11 d. Taline vykusiame Baltijos šalių užsienio reikalų ministrų susitikime, kur Jonas Norkaitis teigė (ir Stasys Lozoraitis patvirtino), kad Lietuva pasirengusi sudaryti prekybos ir *modus vivendi* sutartis pagal Lietuvos prekybos su Graikija sutarties modelį³⁹. Proga dar kartą aptarti Sutarties rengimui aktualius klausimus Lietuvai pasitaikė nepriklausomybės dvidešimtmečio minėjime 1938 m. vasario 16-ąją, kai Nuri Batu vėl lankėsi Kaune ir kelis kartus buvo susitikęs su Jonu Norkaičiu. Šis dar kartą patikino, kad Lietuva yra pasirengusi pasirašyti sutartis pagal prekybos ir kliringo susitarimų, visų pirma su Vokietija, taip pat Graikija ir Vengrija, principus, o Nuri Batu nurodė, kad tai priklausys nuo prekių sąrašų ir kitų detalių. Lietuva taip pat vėlavo pateikti atsakymą dėl Lietuvos centrinio banko noro importą apmokėti užsienio valiuta, tačiau šiuo metu Lietuva pasirengusi priimti siūlymus, kokie jie yra. Dar kartą buvo aptartas ir prekybos tabaku klausimas, nes Lietuvos cigarečių gamintojai nuolat domėjosi šiuo klausimu – Jonas Norkaitis informavo, kad nors dalis tabako į Lietuvą buvo įvežta iš Graikijos, sudarius sutartį, būtų siekiama pirkti turkišką tabaką, kuris laikomas geresniu, tačiau kadangi nėra sudaryta prekybos sutartis, jam taikomas tris kartus didesnis muito tarifas. Nuri Batu paprašė įgaliojimų susitarimui parašyti, jeigu sutartis būtų pasirašoma tokiomis sąlygomis⁴⁰.

Nuri Batu tebesilankant Kaune ir vykstant pirmiau minėtiems pokalbiams tarp Turkijos pasiuntinio Taline ir Lietuvos atstovų, 1938 m. vasario 16 d. Turkijos pasiuntinybė Taline

³⁵ Šis klausimas iškilo dėl to, kad 1937 m. vasarį Nuri Batu atkreipė dėmesį, jog Lietuva eksportuoja į Turkiją daugiau nei Turkija į Lietuvą, tačiau Lietuvos statistikoje nėra pateikta informacija apie į Turkiją eksportuojamą žaliavinę odą. Stasys Lozoraitis nurodė, kad ji buvo išsiusta iš Vokietijos, todėl tokiu atveju ši kaina turėtų būti koncesijų su Vokietija klausimas.

³⁶ Turkijos pasiuntinybės Taline raštas Turkijos URM Ekonomikos departamentui, 1937 m. kovo 24 d., DIAD 553/43001-42066-26.

³⁷ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos pasiuntinybei Taline, 1937 m. gegužės 14 d., DIAD 553/43001-42066-23.

³⁸ Tikslus susitikimo data nėra pateikta.

³⁹ Turkijos pasiuntinybės Taline raštas Turkijos URM, 1937 m. gruodžio 22 d., DIAD 553/43001-42066-19.

⁴⁰ Turkijos pasiuntinybės Taline raštas Turkijos URM, 1938 m. vasario 19 d., DIAD 553/43001-42066-13.

pasiekė Turkijos URM rekomendacija dėl Lietuvos prekybos ir *modus vivendi* susitarimo su Graikija nurodant, kad Turkijos ekonomikos ministerija įvertino Lietuvos ir Graikijos prekybos susitarimą kaip nesuderinamą su pamatiniais Turkijos prekybos politikos principais, todėl Lietuvos ir Turkijos prekybos susitarimas negali būti rengiamas šiuo pagrindu, o siūloma prekybos susitarimą sudaryti 1938 m. sausio 12 d. Latvijos ir Turkijos prekybos susitarimo pagrindu. Jeigu Lietuva su tuo sutinka, taip pat jeigu sutinka mokėti ne mažiau kaip 20 % Turkijos eksporto valiutos keitimo maržą, ji gali gauti laisvo importo teisę ir tokiu atveju būtų suteikti įgaliojimai pasirašyti sutartį Nuri Batu⁴¹. Į tai Nuri Batu Turkijos URM atsakė, kad Lietuva yra pasirengusi sudaryti susitarimą pagal Lietuvos sutarties su Graikija principus, išskyrus tam tikras detales, tačiau taip pat nurodoma, kad nebuvo galimybės atlikti nuoseklią tyrimą vertinant visus Lietuvos sutarties su Graikija straipsnius. Toliau nurodoma, kad Lietuva mano, jog Lietuvos sutartis su Graikija turi bendrų elementų su Lietuvos ir Turkijos sutartimi, todėl Lietuva priima 1938 m. vasario 19 d. Turkijos siūlymą koks yra, o Nuri Batu teiravosi Turkijos URM, ar tęsti derybas Lietuvos ir Graikijos sutarties pagrindu, ar toliau rengti sutartį pagal Latvijos ir Turkijos sutartį⁴².

Galiausiai Ankara nusprendė Lietuvos ir Turkijos prekybos susitarimo siekti pagal Latvijos ir Turkijos susitarimo modelį⁴³, Lietuva su tuo sutiko. 1938 m. gegužę Kaune vykusio Nuri Batu ir Jono Norkaičio susitikimo metu taip pat paaiškėjo, kad Lietuva nesutiko su pasiūlymu Turkijos naudai taikyti ne mažiau kaip 20 % valiutos keitimo maržą iš Lietuvos į Turkiją mainais į laisvą eksportą, taip pat paaiškėjo, kad kvotų sąrašai nėra įtraukti į sutartį ir abi pusės nori principo, leidžiančio visų prekių importą importo režime nurodant produktų rūšį ir kiekį. Jonas Norkaitis pateikė prekių sąrašą su kvotomis, tačiau nurodė, kad Lietuva taip pat norėtų įtraukti į sutartį straipsnį, kad ir kiti produktai galėtų būti importuojami ekvivalenčiu būdu abiejų šalių importo režime. Taip pat buvo pateikti Lietuvos siūlymai dėl dvišalės prekybos elementų, tokių kaip importas ir eksportas, muitų klausimai, didžiausio palankumo šalies principas. Dėl kliringo projekto Jonas Norkaitis pareiškė, kad šis turėtų būti kuo trumpesnis, nes taip lengviau praktikoje, o dėl tolesnės derybų eigos informavo, kad Lietuva nori pasirašyti Sutartį kuo greičiau, nes Lietuvoje didėja turkiško tabako poreikis, taip pat cigarečių gamyklos nuolat klausia dėl derybų eigos, todėl Lietuva per 3–4 savaites parengianti atnaujintus sutarčių projektus⁴⁴. Taip pat svarbus pokytis įvyko 1938 m. birželį, kai paaiškėjo, kad Lietuva atsisakė idėjos sudaryti kelis atskirus susitarimus, Turkija su tuo sutiko, taigi buvo pradėta dirbti prie Sutarties ir siekti ją pasirašyti vienu metu⁴⁵.

Derinimai ir vėl užsitęsė ir tik 1938 m. spalį Nuri Batu informavo Turkijos URM, kad Lietuva sutiko su *modus vivendi* ir prekybos susitarimų tekstais, kokie jie yra, išskyrus

⁴¹ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos pasiuntinybei Taline, 1938 m. vasario 16 d., DIAD 553/43001-42066-14.

⁴² Turkijos pasiuntinybės Taline raštas Turkijos URM, 1938 m. kovo 4 d., DIAD 553/43001-42066-11.

⁴³ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos pasiuntinybei Taline, 1938 m. kovo 29 d., DIAD 553/43001-42066-7.

⁴⁴ Turkijos pasiuntinybės Taline raštas Turkijos URM, 1938 m. gegužės 20 d., DIAD 553/43001-42066-6.

⁴⁵ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos ekonomikos ministerijai, DIAD 553/43001-42066-5.

modus vivendi projekto 4 straipsnio 1 paragrafą apie pasienio zoną, kur nurodyta, kad su Latvija ji yra 15 kilometrų, su Vokietija 10 kilometrų ir kad dar nėra aišku, kokio dydžio zona bus nustatyta su Lenkija. Iš šio rašto matyti, jog, kadangi sutarties su Turkija atveju šis klausimas nėra aktualus, Turkija nori išbraukti paskutinėje paragrafo dalyje esančią informaciją, prasidedančią fraze „dans une zone“. Kita vertus, taip pat norėta atlikti produktų kiekių pakeitimus, nes kai kurių prekių importo ir eksporto galimybės Lietuvoje yra ribotos, mat kai kurie produktai arba visai negaminami, arba gaminami tokiu lygiu, kad patenkintų tik vidaus poreikius, taigi siekiant išlaikyti realius principus ir išlaikyti koncesijų galimybę⁴⁶. Taip pat, kadangi Lietuva mano esant naudinga, kad būtų įtraukta nuoroda dėl valiutos keitimo, paprašė pašalinti iš 8 straipsnio paskutinių eilučių ir 3 straipsnio antrojo paragrafo žodžius „Turkijos lira“ ir „litas“, nes Turkijos lira Lietuvoje ir litas Turkijoje nėra pardavinėjami. Dar kartą paminėtas Lietuvos noras sudaryti Sutartį kuo greičiau⁴⁷.

1939 m. sausio 20 d. Turkijos URM persiuntė Turkijos pasiuntinybei Taline peržiūrėtus sutarčių tekstus su siūlomais pakeitimais⁴⁸. Apie juos archyvuose informacijos nėra, tačiau apie derybų turinį detalių galime sužinoti iš vėlesnio rašto: po mėnesio, 1939 m. vasario 20 d., Turkijos pasiuntinybė Taline išsiuntė Turkijos URM informaciją apie siūlomus Sutarties pakeitimus – nutarta dėl *modus vivendi* sutarties 4 straipsnio nurodyti 15 km atstumą, nes Sutartyje nebuvo nurodytas sienos su Lenkija atstumas. Taip pat nutarta kliringo sutarties 4, 8 ir 9 straipsniuose bei sąrašuose Nr. 1 ir Nr. 2 atlikti pakeitimus. Pradžioje Jonas Norkaitis siūlė padaryti išlygas dėl šių dviejų punktų motyvuodamas tuo, kad Lietuva negalės sutrukdyti prekybininkams importuoti prekybos sutartyje numatyto kiekio, susijusio su tabako kvotomis, ir kad kils problemų dėl esamų įsipareigojimų kitoms šalims, nes jų kvota buvo didelė, tačiau Nuri Batu pateikus pasiūlymą, buvo palikta kaip siūlyta. Nuri Batu paminėjo prekybininkų užklausas ir paprašė Sutartį pasirašyti kuo greičiau⁴⁹, o skubumą patvirtina tai, kad tą pačią dieną Turkijos pasiun-

⁴⁶ Prekės, kurias paprašyta pašalinti iš sąrašo Nr. 2, nes jos nėra gaminamos ar eksportuojamos, yra: 1 – stiprūs klėjai iš galvijų; 2 – galalitas; 3 – spausdinimo popierius, nekarpytas rašymo popierius; 4 – tapetai; 5 – lininiai siūlai; 6 – burių audeklas, palapinių drobė; 7 – audeklas palapinėms gaminti arba prekėms uždengti. Prekės, kurių kiekis gali būti padidintas sąraše Nr. 2, yra: 1 – neapdirbta oda iki 2 000 tonų; 2 – apdirbta oda iki 100 tonų; 3 – grynos medienos juostos ir lakštai iki 500 tonų; 4 – celiuliozė iki 2 000 tonų; 5 – guminiai batai iki 100 tonų. Iš antrajame sąraše esančių produktų prašoma sumažinti medinių degtukų šiaudelių, plg. 2 priedą, kiekį, nes Lietuva gali eksportuoti ir importuoti į Turkiją tik 250 tonų. Taip pat prašoma sąraše Nr. 2, jeigu Turkijai to reikia, padidinti nuo 300 iki 500 vagonų arklį ir karietų arklių, kurie gali būti importuojami, kiekį per metus. Iš sąrašo Nr. 1 prašoma pašalinti: 1 – apdirbtą ir neapdirbtą druską, nes yra privaloma importuoti 90 % druskos, sunaudojamos Lietuvoje, iš Rusijos ir 10 % iš Anglijos; 2 – džiovintas daržoves, nes pakankamai pagaminama Lietuvoje ir dėl to neimportuojama; 3 – saldymedį ir saldymedžio vaisius, nes neimportuojama iš užsienio. Taip pat pateikiami produktai, kurių kiekį per metus norima sumažinti: šviežių vynuogių iki 10 tonų (Lietuvos metinis importas 25 tonos), figų iki 5 tonų (šiuo metu būtent šis kiekis yra nustatytas), džiovintų vynuogių iki 100 tonų (metinis importas 200 tonų), graikinių ir lazdynų riešutų iki 50 tonų (metinis importas 46 tonos), migdolų ir pistacijų iki 20 tonų (metinis importas 23 tonos), lauro lapų iki 10 tonų (metinis importas 13 tonų), bičių vaško iki 5 tonų (Lietuva gamina ir eksportuoja vašką), tabako iki 200 tonų (kadangi Lietuva turi pirkti didelį kiekį tabako iš Rusijos, o metinis importas yra 700 tonų, siekiant kainos kompromiso, siūlomas metinis importas 200 tonų), iki 50 tonų vilnos ir moheros (nors prašoma sumažinti kiekį, nes sudėtinga padaryti koncesijas, jei Turkijai reikia, galima išlaikyti 50 tonų).

⁴⁷ Turkijos pasiuntinybės raštas Turkijos URM, 1938 m. spalio 14 d., DIAD 553/43001-42066-2.

⁴⁸ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos pasiuntinybei Taline, 1939 m. sausio 20 d., DIAD 553/42999-42064-34.

⁴⁹ Turkijos pasiuntinybės Taline raštas Turkijos URM, 1939 m. vasario 20 d., DIAD 553/42999-42064-33.

tinybė Taline išsiuntė ir telegramą į Turkiją, kurioje informavo apie Lietuvos reakciją ir prašė Nuri Batu suteikti įgaliojimus pasirašyti Sutartį⁵⁰.

1939 m. kovo 13 d. Turkijos URM informavo Turkijos pasiuntinybę Taline, kad Nuri Batu buvo suteikti įgaliojimai pasirašyti Sutartį⁵¹ ir buvo paprašyta Turkijos URM Protokolo departamento atlikti visus reikalingus darbus⁵², o šis po mėnesio atsakė viską atlikęs kaip reikia⁵³. Kol buvo derinamos paskutinės detalės tarp Turkijos institucijų, 1939 m. kovo 20 d. Nuri Batu apsilankė Kaune, kur buvo informuotas, kad Sutarties tekstai buvo peržiūrėti po paskutinių Turkijos pastebėjimų ir buvo nustatyta, kad jie vienas kitam neprieštaravo, tačiau derybų metu buvo pateiktos kelios pastabos, kaip kad Lietuvos oficialaus pavadinimo prancūzų kalba „Republique de Lithuanie“ suvienodinimas visuose tekstuose ir sąrašuose, pagal Latvijos ir Turkijos sutartį įterptas žymėjimas „ex“ nepakeičiant prekių rūšių ir kiekio. Dėl šių pakeitimų buvo susitarta 1939 m. kovo 22 d., tačiau kadangi tą dieną Klaipėda buvo perduota Vokietijai, Jonas Norkaitis informavo Nuri Batu, kad tai pakeitė aplinkybes ir kad tekstilės ir kelių kitų gaminių fabrikai liko kitoje sienos pusėje, todėl atsirado galimybė importuoti tam tikras prekes – tokias kaip medvilnę, medvilnės siūlus ir celiuliozę iš Turkijos, ir todėl reikalingi tam tikri pakeitimai prekių sąrašuose, tačiau, kaip pažymėjo Nuri Batu, kadangi Jonas Norkaitis buvo išsiųstas prižiūrėti Lietuvos pareigūnų sugrįžimo į Kauną iš Klaipėdos, manyta, kad greitai jis negalės reaguoti dėl Sutarties pakeitimų⁵⁴. Vis dėlto Jonas Norkaitis skubiai reagavo į pakitusias aplinkybes ir jau 1939 m. balandžio 25 d. Turkijos pasiuntinybė Taline Turkijos URM išsiuntė atnaujintus dokumentus su pakeistų prekių kvotų sąrašu⁵⁵, o 1939 m. gegužės 22 d. Turkijos URM informavo Turkijos pasiuntinybę Taline, kad priima šiuos pakeitimus⁵⁶.

Sudarius Sutartį

Sutartis buvo sudaryta 1939 m. birželio 7 d.⁵⁷, o apie jos sudarymą Ankara buvo informuota kitą dieną atvira telegrama su tokiu tekstu: „Atsakant į gegužės 22 d. doku-

⁵⁰ Turkijos pasiuntinybės Taline telegrama Turkijos URM, 1939 m. vasario 20 d., DIAD 553/42999-42064-32.

⁵¹ (Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos pasiuntinybei Taline, 1939 m. kovo 13 d., DIAD 553/42999-42064-27.) 1939 m. vasario 28 d. Turkijos URM Ekonomikos departamentas raštu paprašė Turkijos Vyriausybės suteikti Nuri Batu sudaryti Sutartį reikalingus įgaliojimus (Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos Vyriausybei, 1939 m. vasario 28 d., DIAD 553/42999-42064-31), kuriuos tą pačią dieną pasirašė Turkijos Prezidentas Įsmetas Įnönü ir tą pačią dieną išsiuntė dokumentus į Turkijos URM (Turkijos Prezidento Įsmeto Įnönü raštas Turkijos URM, 1939 m. vasario 28 d., BCA 30-18-1-2/86-18-6). Apie šį sprendimą 1939 m. balandžio 22 d. Turkijos URM Ekonomikos departamentas informavo Turkijos ambasadą Taline ir persiuntė įgaliojimus (Turkijos URM Ekonomikos raštas Turkijos pasiuntinybei Taline, 1939 m. balandžio 22 d., DIAD 553/42999-42064-24).

⁵² Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos URM Protokolo departamentui, DIAD 553/42999-42064-30.

⁵³ Turkijos URM Protokolo departamento raštas Turkijos URM Ekonomikos departamentui, 1939 m. balandžio 19 d., DIAD 553/42999-42064-25.

⁵⁴ Turkijos pasiuntinybės Taline raštas Turkijos URM, 1939 m. balandžio 3 d., DIAD 553/42999-42064-26.

⁵⁵ Turkijos pasiuntinybės Taline raštas Turkijos URM, 1939 m. balandžio 25 d., DIAD 553/42999-42064-22.

⁵⁶ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos pasiuntinybei Taline, 1939 m. gegužės 22 d., DIAD 553/42999-42064-18.

⁵⁷ Oficialus Sutarties tekstas prancūzų kalba (LCVA, f. 383, ap. 8, b. 1165, l. 1–5) ir (LCVA, f. 383, ap. 8, b. 1165, l. 6–8ap), ir oficialus Sutarties vertimas į lietuvių kalbą (LCVA, f. 383, ap. 9, b. 98, l. 244–250).

mentą Nr. 24 prekybos susitarimas su Lietuva buvo vakar pasirašytas 122=Batu“⁵⁸, 1939 m. birželio 9 d. apie Sutarties sudarymą informuotas Turkijos URM Ekonomikos departamentas⁵⁹, 1939 m. birželio 12 d. Turkijos ekonomikos ministerija⁶⁰, o 1939 m. birželio 23 d. Turkijos muitinės ir monopolijos ministerija bei Turkijos centrinio banko Bendrųjų reikalų departamentas⁶¹. Nors Sutartis turėjo įsigaliooti 1939 m. birželio 22 d., tačiau 1939 m. birželio 28 d. Turkijos URM teigė dar negavusi Sutarties kopijos ir apie ją teiravosi Turkijos pasiuntinybės Taline⁶², nors ši 1939 m. birželio 23 d. teigė išsiuntusi Sutarties tekstus⁶³, todėl 1939 m. birželio 29 d. Turkijos pasiuntinybė Taline šifruota telegrama informavo Turkijos URM, kad dokumentai bus išsiųsti per Maskvos kurjerį⁶⁴. Atsakydama į šią telegramą, 1939 m. liepos 1 d. Turkijos URM šifruota telegrama informavo Turkijos pasiuntinybę Taline, kad Sutartis turėjo įsigaliooti 1939 m. birželio 22 d., tačiau, kadangi Turkijos URM dar nepasiekė Sutarties dokumentai, ji nebuvo ratifikuota ir dėl to jos įsigaliojimas bus vėlesnis nei planuota, ir paprašė apie tai informuoti Lietuvą⁶⁵.

1939 m. liepos 31 d. Turkijos URM Ekonomikos departamentas paprašė pateikti 50 spausdintų Sutarties kopijų prancūzų kalba ir 250 spausdintų Sutarties kopijų turkų kalba⁶⁶. 1939 m. rugpjūčio 8 d. Turkijos URM Ekonomikos departamento rašte Turkijos ekonomikos ministerijai, Turkijos muitinės ir monopolijos ministerijai, Turkijos finansų ministerijai ir Turkijos centrinio banko Bendrųjų reikalų departamentui pranešama, kad Sutartis buvo pasirašyta, pateikiamos įvairios administracinės bei teisinės Sutarties detalės ir nurodoma, kad Sutartis teikiama ministrui ratifikuoti⁶⁷. 1939 m. rugpjūčio 9 d. Turkijos URM Ekonomikos departamento raštu Turkijos Ministro Pirmininko institutas, o rugpjūčio 10 d. Turkijos prezidentūra informuojami apie Sutarties pasirašymą, abiem institucijoms pridedama po 7 Sutarties originalo kopijas prancūzų ir turkų kalba ir nurodoma, kad Sutartis teikiama ratifikuoti⁶⁸. 1939 m. rugpjūčio 25 d.

⁵⁸ Turkijos pasiuntinybės telegrama, 1939 m. birželio 8 d., DIAD 553/42999-42064-16.

⁵⁹ Turkijos URM Bendrųjų dokumentų departamento raštas Turkijos URM Ekonomikos departamentui, 1939 m. birželio 9 d., DIAD 553/42999-42064-15.

⁶⁰ Turkijos URM Bendrųjų dokumentų departamento raštas Turkijos ekonomikos ministerijai, 1939 m. birželio 12 d., DIAD 553/42999-42064-14.

⁶¹ Turkijos URM raštas Turkijos muitinės ir monopolijos ministerijai bei Turkijos centrinio banko Bendrųjų reikalų departamentui, 1939 m. birželio 23 d., DIAD 553/42999-42064-12.

⁶² Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos pasiuntinybei Taline, 1939 m. birželio 28 d., DIAD 553/42999-42064-11.

⁶³ Turkijos pasiuntinybės Taline raštas Turkijos URM, 1939 m. birželio 23 d., DIAD 553/42999-42064-13.

⁶⁴ Turkijos pasiuntinybės Taline raštas Turkijos URM, 1939 m. birželio 29 d., DIAD 553/42999-42064-10.

⁶⁵ Turkijos URM Ekonomikos departamento telegrama Turkijos pasiuntinybei Taline, 1939 m. liepos 1 d., DIAD 553/42999-42064-8.

⁶⁶ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas, 1939 m. liepos 31 d., DIAD 553/42999-42064-7.

⁶⁷ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos ekonomikos ministerijai, Turkijos muitinės ir monopolijos ministerijai, Turkijos finansų ministerijai ir Turkijos centrinio banko Bendrųjų reikalų departamentui, 1939 m. rugpjūčio 8 d., DIAD 553/42999-42064-5.

⁶⁸ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos Ministro Pirmininko institutui (1939 m. rugpjūčio 9 d.) ir Turkijos prezidentūrai (1939 m. rugpjūčio 10 d.), DIAD 553/42999-42064-4.

Sutartį ratifikavo⁶⁹ Turkijos Prezidentas İsmet İnönü⁷⁰ ir šio dokumento pasirašymu Sutarties rengimas buvo užbaigtas.

Sutartyje buvo nurodyta, kad ji galios vienerius metus, o praėjus metams, 1940 m. vasarą, Turkija jos galiojimą pratęsė: 1940 m. liepos 8 d. Turkijos URM Ekonomikos departamento rašte Turkijos centriniam bankui nurodoma, kad Sutartis yra pratęsiama iki 1941 m. birželio 22 d.⁷¹, taip pat 1940 m. liepos 29 d. Turkijos centrinio banko rašte Turkijos URM patvirtinama, kad Sutartis galioja kaip ir anksčiau⁷². Vis dėlto tai buvo veikiau formalus Sutarties pratęsimas, nes Sutarties veikimas nebuvo įmanomas dėl 1940 m. birželį prasidėjusios Lietuvos okupacijos, o galutinai diplomatiniai santykiai tarp Lietuvos ir Turkijos nutrūko 1940 m. rugpjūtį.

Sutarties rengimo ir sudarymo kontekste paminėtina, kad 1940 m. vasarą buvo įkurtas taip ir nespėjęs pradėti veiklos Turkijos garbės konsulas Kaune, kurio tikslas buvo dvišalės prekybos plėtojimas ir pagalba prekybininkams. Apie tokios institucijos poreikį pirmą kartą dokumentuose 1938 m. spalio 4 d. užsiminė Turkijos pasiuntinys Taline derybų dėl Sutarties kontekste teigdama, kad dėl tolimo atstumo tarp Kauno ir Talino Kaune reikalingas garbės konsulas, palengvinsiantis dvišalę prekybą⁷³. Garbės konsulu turėjo būti pulkininkas leitenantas Vytautas Augustauskas. Jis 1939 m. rugsėjį Nuri Batu išsiuntė du laiškus informuodamas, kad Sutartis, nors ir reikalinga, nėra pakankama norint plėtoti prekybą, o dėl didžiulio susidomėjimo prekyba jis, šiuo metu užsiimančias prekyba ir turintis užmegztų kontaktų, galėtų perimti šio klausimo administravimą formaliai⁷⁴. 1940 m. birželio 10 d. Nuri Batu rašė Turkijos URM, kad Vytautas Augustauskas jau perėjo visas procedūras, kad būtų paskirtas Turkijos garbės konsulu, ir dėl to prašoma kuo greičiau paskirti jį oficialiai⁷⁵. Galiausiai, 1940 m. liepos 10 d. Turkijos URM Konsulinio departamento rašte nurodoma, kad Turkijos URM nusprendė atidaryti Garbės konsulatą Kaune, o garbės konsulas yra Vytautas Augustauskas, kurio pagrindinė funkcija yra prekybos reikalai⁷⁶. Vis dėlto, kaip ir Sutarties atveju, dėl 1940 m. vasarą prasidėjusios okupacijos ši institucija savo potencialo išnaudoti nespėjo.

Išvados

Išanalizavus Sutarties sudarymo kontekstą, rengimo ir derybų raidą bei Sutarties sudarymo reikšmę dvišalei prekybai ir dvišaliams santykiams, galima teigti, kad tai yra reikšmingas dvišalius santykius su Turkija Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais api-

⁶⁹ 1939 m. birželio 20 d. Ministrų Taryba posėdyje apsvaistė Sutartį ir nutarė prašyti Respublikos Prezidentą ją ratifikuoti (Lietuvos Ministrų Tarybos posėdžio ištrauka, 1939 m. birželio 20 d., LCVA, f. 383, ap. 7, b. 214, l. 30).

⁷⁰ Turkijos prezidentūros įsakymas dėl Sutarties pasirašymo, 1939 m. rugpjūčio 25 d., BCA 30-18-1-2/88-80-17.

⁷¹ Turkijos URM Ekonomikos departamento raštas Turkijos centriniam bankui, 1940 m. liepos 8 d., DIAD 553/42999-42064-1.

⁷² Turkijos centrinio banko raštas Turkijos URM, 1940 m. liepos 29 d., DIAD 561/222865-216729-39.

⁷³ Turkijos pasiuntinys Taline raštas Turkijos URM, 1938 m. kovo 4 d., DIAD 553/42946-43028-1.

⁷⁴ Turkijos pasiuntinys Taline raštas Turkijos URM, 1939 m. spalio 6 d., DIAD 553/42944-43026-1.

⁷⁵ Turkijos pasiuntinys Taline raštas Turkijos URM, 1939 m. birželio 10 d., DIAD 550/42942-43024-3.

⁷⁶ Turkijos URM Konsulinio departamento raštas, 1940 m. liepos 10 d., DIAD 553/42942-43024-2.

brėžiantis elementas. Jo svarbą atspindi ir statistika – iš visų Turkijos archyvuose rastų 1922–1940 m. laikotarpio dokumentų, susijusių su Lietuvos ir Turkijos dvišaliais santykiais, vienaip ar kitaip su Sutarties rengimu susiję dokumentai sudaro apie ketvirtadalį visų rastųjų. Todėl, kaip parodė atliktas tyrimas, dvišalės prekybos klausimas, o kartu Sutarties rengimo procesas, buvo reikšminga dvišalių santykių raidos dalis minėtu laikotarpiu. Jos svarbą rodo tiek prekybininkų susidomėjimas, tiek abiejų valstybių pastangos pasiekti susitarimą.

Nepaisant mėginimų derėtis dėl prekybos susitarimo rengiant Lietuvos ir Turkijos draugingumo susitarimą ir reguliariai rodomo prekybininkų intereso pasiekti prekybos susitarimą, aktyvi ir galiausiai prie Sutarties privedusi derybų fazė prasidėjo 1934 m. pirmojoje pusėje. Pradžią inicijavo prekybininkų, kuriems buvo aktualus turkiško tabako importas į Lietuvą, spaudimas sudaryti muitų tarifus reguliuojantį susitarimą, kuris leistų palengvinti dvišalę prekybą, ir Ankara, besitikėjusi ilgų derybų, siūlė padalinti Sutarties rengimą į du etapus – pradžioje sudaryti *modus vivendi* sutartį didžiausio palankumo šalies pagrindu, o paskui sutartį dėl kliringo. Tačiau derybos pradžioje strigo, nes Turkija vis dar nebuvo atsiuntusi akreditacinių raštų, reikalingų diplomatinį santykių formalizavimui, todėl derybų eiga įsibėgėjo tik 1935 m. rudenį atidarius Turkijos pasiuntinybę Taline ir sutvarkius akreditacinius klausimus. Vis dėlto ir šįkart derybos lėtai stūmėsi į priekį, nes tuo metu Lietuva buvo užsiėmusi prekybos susitarimo su Vokietija rengimu ir, nepaisant reguliarių kontaktų, derybos ėmė sparčiau vykti tik 1938 m. Lietuva pradžioje siūlė sudaryti prekybos susitarimą pagal Lietuvos ir Graikijos prekybos susitarimo modelį, tačiau Turkijai jis buvo nepriimtinas ir, Ankaros siūlymu, pagrindu Sutartčiai buvo pasirinktas Latvijos ir Turkijos prekybos susitarimas. Derantis dėl smulkesnių detalių, didesnių nesklandumų nekilo. Taip pat paminėtina, kad 1938 m. vasarą buvo galutinai atsisakyta idėjos rengti atskirus susitarimus ir pereita prie Sutarties rengimo darbo. 1938 m. pabaigoje ir 1939 m. pradžioje jau buvo derinamos paskutinės detalės, kurių svarbiausias pokytis buvo 1939 m. kovą dėl Klaipėdos praradimo dar kartą pakeisti kai kurie Sutarties punktai. Sutartis buvo sudaryta 1939 m. birželio 7 d. ir, nors turėjo įsigalioti tų metų birželio 22 d., dėl dokumentų vėlavimo į Ankarą ji Turkijoje galutinai buvo ratifikuota 1939 m. rugpjūčio 25 d. Paminėtina, kad visų derybų metu buvo nuolat pabrėžiamas prekybininkų domėjimasis ir spaudimas kuo greičiau sudaryti prekybos susitarimą.

Nelengva įvertinti Sutarties reikšmę dvišalei prekybai, nes 1940 m. vasarą Lietuva buvo okupuota. Lietuvos ir Turkijos dvišalė prekyba sudarė santykinai nedidelę dalį. Ēriks’as Jēkabsons’as nurodo, kad 1938 m. Turkijos eksportas į Latviją sudarė 0,16 %, o importas iš Latvijos 0,05 % visos prekybos apimties tarp šalių, su Estija – eksportas 0,08 %, importas 0,05 %, su Suomija – eksportas 0,43 %, importas 0,4 %. Nors nėra nurodomi tikslūs prekybos apimčių su Lietuva skaičiai, tačiau tikėtina, kad dydis buvo panašus⁷⁷. Tačiau kartu dvišalės prekybos statistikoje matyti didelis prekybos apimčių

⁷⁷ E. Jēkabsons, 2018, p. 258.

šuo 1939 ir 1940 m., palyginti su ankstesniais metais⁷⁸, kurį galima sieti su Sutarties, sureguliuavusios dvišalės prekybos formatą, sudarymu. Prekybos suaktyvėjimą ir apimčių didėjimą patvirtina ir 1940 m. vasarą priimtas Turkijos sprendimas atidaryti Garbės konsulatą Kaune. Todėl galima teigti, kad nuo 1935 m. pradėję intensyvėti dvišaliai santykiai turėjo potencialo, tačiau dėl 1940 m. vasarą prasidėjusios Lietuvos okupacijos tų metų rugpjūtį santykiai tarp Lietuvos ir Turkijos nutrūko ir buvo atkurti tik 1991 m.

Bibliografija

- Başaran S., 2020 – Sinan Başaran, „Turkey-Lithuania Relations between 1923 and 1940 according to Turkish Documents“, in: *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 2020, Vol. 10, No. 2, p. 658–679.
- Grigaravičiūtė S., 2017 – Sandra Grigaravičiūtė, „Lietuvos karininkai diplomatinėje tarnyboje Turkijoje, Jugoslavijoje ir Bulgarijoje (1920–1922 m.)“, in: *Karo archyvas*, 2017, Vol. 32, No. 1, p. 54–106.
- Jēkabsons Ē., 2018 – Ēriks Jēkabsons, *Latvija un Turcija: aizmirstās attiecības 1918–1940=Letonya ve Tūrkija: unutulmuş ilişkiler 1918–1940=Latvia and Turkey: Forgotten Relations 1918–1940*, LU Akadēmiskais apgāds, 2018.
- Lietuvos statistikos metraštis 1933, 1934 – Lietuvos statistikos metraštis 1933*, Kaunas: Centrinis statistikos biuras, 1934.
- Miškinienė G., 2012 – Galina Miškinienė, „Lietuvos ir Turkijos istoriniai ryšiai: Mustafos Kemalio Atatiurko ir Lietuvos Prezidento Antano Smetonos laiškai“, in: *Parlamento studijos*, 2012, Vol. 12, p. 36–50.
- Temel M., 1998 – Mehmet Temel, „1918 Brest-Litovsk Antlaşması Sonrası Bağımsız Litvanya, Letonya ve Estonya, Osmanlı'nın Baltık Cumhuriyetlerine İlişkin Politikası“, in: *Toplumsal Tarih*, 1998, Vol. 58, p. 45–49.

⁷⁸ Sinan Başaran pateikė susistemintą statistinę informaciją apie Lietuvos ir Turkijos prekybos balansą 1928–1940 m. laikotarpiu iš Turkijos perspektyvos pagal Turkijos archyvuose saugomą informaciją:

Metai	Eksportas (TL)	Importas (TL)	Skirtumas (TL)
1928	0	1 528	-1 528
1929	8 570	18 918	-10 348
1930	628	915	-287
1931	0	2 869	-2 869
1932	23 201	628	22 573
1933	6 786	21	6 765
1934	13 456	28 360	-14 904
1935	3 514	85	3 429
1936	200	59 653	-59 453
1937	0	0	0
1938	1 241	4 032	-2 791
1939	32 634	1 040	31 594
1940	51 634	34 772	16 862

(S. Başaran, 2020, p. 667–672.)

Palyginimui toliau pateikiama Lietuvos statistikos metraštyje nurodyta informacija.

Metai	Eksportas (LT)	Importas (LT)	Skirtumas (LT)
1929		48 000	
1930		347 000	
1931	44 000	310 000	-266 000
1932		172 000	
1933		127 000	

(Lietuvos statistikos metraštis 1933, 1934, p. 126.) Tokie neatitikimai ir tam tikrais atvejais informacijos trūkumas aiškintini sąlyginai mažomis prekybos apimtimis. Kad jos didėtų, savo ruožtu buvo reikalingas prekybos susitarimas.

1 priedas

Modus vivendi

Laukiant sudarymo prekybos ir laivininkystės sutarties tarp Lietuvos Respublikos ir Turkijos Respublikos, Lietuvos Respublikos Vyriausybė ir Turkijos Respublikos Vyriausybė susitarė dėl to, kas seka:

1–as straipsnis

Vienos iš Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių kilmės natūraliniai arba gaminti produktai, įvežami į Antrosios šalies teritoriją, nebus apdedami koeficientiniais mokesčiais, rinkliavomis, papildomomis rinkliavomis arba kokiais nors kitais antdėliais, didesnėmis negu tos, kurios yra arba bus taikomos bet kurio kito krašto tokiems pat gaminiams.

2–as straipsnis

Didžiausio palankumo šalies traktavimas taikomas kaucijoms ir muitų rinkliavoms importe ir eksporte, prekių patalpinimui muitinių sandėliuose, duoklėms ir muitų formulumams, taip pat traktavimui ir pasiuntimui į muitinę prekių, paskirtų importui, eksportui ar tranzitui, patikrinimo būdams ir prekių analizei, tarifų klasifikacijai ir interpretavimui, taip pat laikinam importui ar eksportui ir reeksportui.

3–as straipsnis

Aukštosios Susitariančios šalys įsipareigoja abišaliai taikyti didžiausio palankumo šalies traktavimą laivininkystės, turizmo, taip pat prekybinių keliautojų reikalais.

4–as straipsnis

Didžiausio palankumo šalies traktavimas, numatytas ankstesniuose straipsniuose, nebus taikytinas:

- 1) privilegijoms, kurios yra suteiktos arba galės būti suteiktos vėliau vienos iš Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių kaimyninėms šalims, palengvinti pasienio eismui zonoje, neviršijančioje 15 km. iš vienos ir iš kitos pusės nuo sienos.
- 2) specialioms pirmenybėms, išplaukiančioms iš muitų, jau sudarytos, arba kuri galės būti sudaryta ateityje vienos iš Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių.
- 3) privilegijoms ir specialioms pirmenybėms, kurias Turkija yra suteikusi arba galės suteikti ateityje teritorijoms, atskirtoms 1923 m. nuo Osmanų Imperijos, ir Balkanų santarvės kraštams.
- 4) privilegijoms ir specialioms pirmenybėms, kurias Lietuvos Respublika yra suteikusi arba galės suteikti ateityje Estijai ir Latvijai.

5–as straipsnis

Šis modus vivendi įsigalios 1939 m. birželio mėn. 22 d. ir galios vienerius metus. Jis bus atnaujintas tyliu pritarimu tolesniems metiniams periodams, jei nebus atšauktas, tris mėnesius įspėjus iš anksto.

Sudaryta Kaune dviem egzemplioriais, prancūzų kalba, 1939 m. birželio 7 d.
(pas.) K. Bizauskas (pas.) Nuri Batu

2 priedas

Prekybos sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Turkijos Respublikos

Lietuvos Respublikos Vyriausybė ir Turkijos Respublikos Vyriausybė, norėdamos palengvinti ir išvystyti prekybinius mainus tarp abiejų šalių, yra sutarusios tai, kas seka:

1–as straipsnis

Turkijos kilmės prekės, išvardytos čia pridėtame I sąraše, bus įvežamos į Lietuvą kiekvienai prekei atskirai išvardytų kontingentų ribose.

Yra gerai suprantama, kad Turkija importuodama naudosis veikiančio Lietuvoje bendrojo importo režimo nuostatais.

2–as straipsnis

Lietuvos kilmės prekės, išvardytos čia pridėtame II sąraše, bus įvežamos į Turkiją kiekvienai prekei atskirai išvardytų kontingentų ribose.

Lieka suprantama, kad Lietuva importuodama naudosis veikiančio Turkijos bendrojo importo režimo dekreto nuostatais.

3–as straipsnis

Abiejų šalių kilmės prekės, kurios bus siunčiamos iš vienos šalies į kitą, turės būti lydimos kilmės liudijimo, duoti dviem egzemplioriais pagal čia pridėtus pavyzdžius abiejų šalių kompetetingų įstaigų.

Dublikatai B (spalvoti) šitų liudijimų bus antspauduojami įvežimo muitinės įstaigos ir jos rūpesčiu persiųsti į įstaigą, kuriai importėris turės daryti mokėjimus.

Netiesioginio importo atvejais kilmės liudijimai gali būti pakeisti daliniais kilmės liudijimais, liečiančiais siuntos vieną dalį, jeigu jie buvo išduoti kilmės krašto konsulo.

4–as straipsnis

Prekybinių mainų mokėjimai, atlikti pagal šią sutartį, bus vykdomi clearingo sutarties nuostatais, pasirašytos šios dienos data.

5–as straipsnis

Ši sutartis įsigalios 15 dienų po pasirašymo dienos ir galios vienerius metus. Ji bus atnaujinta tyliu pritarimu metiniams periodams, jeigu ji nebus atšaukta, tris mėnesius įspėjus iš anksto.

Sudaryta Kaune dviem egzemplioriais prancūzų kalba, 1939 m. birželio mėn. 7 d.
(pas.) K. Bizauskas (pas.) Nuri Batu

Sąrašas I

Lietuvos muitų tarifų pozicijos	Prekių pavadinimai	Metiniai kontingentai (tonomis)
6 p 4 a	Apelsinai	25
6 p 6	Vynuogės	10
ex 7 p 1	Figos	5
ex 7 p 2	Džiovintos vynuogės	100
ex 9	Alyvuogės	5
11 p 1	Riešutai ir riešutėliai	50
11 p 2	Migdolai, žemės riešutai	20
15 p 4 b	Lauro lapai	10
21 p 1	Tabakas	350
21 p 4	Cigaretės	1
27 p 1 a, b	Likeriai, konjakai ir t. t.	3
28 p 1 a, b	Vynai	3
ex 52	Bičių medus	5
ex 54, 56	Žalios odos	50
62 p 3 e	Aliejinės sėklos (sezamas, aguonų sėklos ir t. t.)	100
116	Opiumas	0.100
ex 117	Alyvų aliejus	5
124	Raugai	200
180	Šilko žaliava	10
181	Vilna	50
203	Kilimai	10

Sąrašas II

Turkijos tarifų pozicijos	Prekių pavadinimai	Metiniai kontingentai (tonomis)
1	Darbo arkliai	500 vienetų
72 c, 73 c	Žalios odos	2000
75 c	Apdirbtos odos	100
284	Sparmedis	30 000 m ³
286	Parketas	300
303	Degtukų šiaudeliai	250
447	Batai	35

Kilmės liudijimo pavyzdys

Siuntėjas _____ Gavėjas _____
Pavardė _____ Pavardė _____
Gyvenamoji vieta _____ Gyvenam. vieta _____
Gatvė _____ Gatvė _____
Prekės rūšis _____
Įpakavimo būdas _____
Vietų skaičius _____
Ženkla, Nr. _____
Svoris Brutto kg.
Netto kg.
Vertė: F. o. b.
Siuntimo kelias.

Šiuo liudijama, kad aukščiau minėtos prekės yra kilmės ir kad šis kilmės liudijimas yra išduotas 1939 m. birželio mėn. 7 d. Turkijoje Lietuvos prekybos sutarties nuostatais.

3 priedas

Clearingo sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Turkijos Respublikos

Sureguliuoti mokėjimams, einantiems iš prekybos mainų tarp abiejų kraštų, Lietuvos Respublikos Vyriausybė ir Turkijos Respublikos Vyriausybė susitarė dėl to, kas seka:

1 str.

Kiekvienas prekybinis mokėjimas, einęs iš pirkimo Lietuvos kilmės prekių, įvežamų į Turkiją, turės būti sutvarkytas, įmokant skolingą sumą į Turkijos Respublikos Centralinį Banką.

Centralinis Bankas taip įmokėtas sumas, paverstas sterlingų svarais, įrašys į benuošimtinės sąskaitos „sterlingų svarai“ kreditą, kurią jis atidarys Lietuvos Banko vardu.

2 str.

Kiekvienas prekybinis mokėjimas, einęs iš pirkimo Turkijos kilmės prekių, įvežamų į Lietuvą, turės būti sutvarkytas, įmokant skolingą sumą į Lietuvos Banką.

Lietuvos Bankas taip įmokėtas sumas, paverstas sterlingų svarais, įrašys į benuošimtinės „sterlingų svarai“ sąskaitos kreditą, kurią jis atidarys Centralinio Banko vardu.

3 str.

Sterlingų svarai bus keičiami į turkų svarus, ir turkų svarai į sterlingų svarus pagal Centralinio Banko oficialų kursą, o litai bus keičiami į sterlingų svarus ir sterlingų svarai į litus, pagal mokėjimo dienos sterlingo svaro kotiravimo kursą Kauno Biržoje.

Kada faktūros būtų išrašytos kita valiuta, negu sterlingų svarai, jie bus keičiami į sterlingų svarus pagal paskutinius Londono žinomus kursus mokėjimo dieną suinteresuotoje emisijos institucijoje.

4 str.

Abu bankai siuntinės vienas kitam kiekvieną dieną žinias apie įmokėjimus, kurie jiems bus padaryti lydimi dublikatų B, antspauduotų kilmės liudijimų, išduotų Prekybos Sutarties 3-ju straipsniu.

Kiekviename pranešime apie įmokėjimą bus nurodoma suma sterlingų svarais, įrašyta į „sterlingų svarai“ sąskaitos kreditą, valiuta, kuria yra įrašyta skola, taip pat visi datos ir kilmės duomenys, reikalingi, kad būtų galima pervesti mokėjimą suinteresuotam pardavėjui.

Kada kilmės liudijimo dalis „B“, antspauduota importo krašto muitinės, negalėtų būti importerio pateikta prekės vertės ekvivalento mokėjimo momentu suinteresuotajam bankui, abi institucijos siuntinės kiekvieną mėnesį žinias apie mokėjimus, padarytus nepateikus šių liudijimų.

Tačiau yra suprantama, kad abu bankai imsis reikiamų priemonių patikrinti vėlesniam minėtųjų liudijimų grąžinimui.

5 str.

Lietuvos Bankas, gavęs iš Centralinio Banko žinias apie įmokėjimą, darys mokėjimą turinčiam į jį teisę, disponuojamos bendros sterlingų svarų sąskaitos ribose, sekant chronologine mokėjimų eile.

Centralinis Bankas, gavęs iš Lietuvos Banko žinias apie įmokėjimą, darys mokėjimą turinčiam teise disponuojamos bendros sterlingų svarų sąskaitos ribose, sekant chronologine mokėjimų eile.

Mokėjimai prekių pardavėjams Lietuvos Banko bus daromi litais pagal sterlingų svarų kursą Kauno Biržoje ir Centralinio Banko – Turkų Svarais pagal Centralinio Banko kursą.

6 str.

Papildomos išlaidos ir komisijos, priklausančios iš Lietuvos eksporterių jų atstovams Turkijoje, taip pat papildomos išlaidos ir komisijos, priklausančios iš Turkijos eksporterių jų atstovams Lietuvoje, einančios iš padarytų prekybinių mainų tarp abiejų šalių, bus tvarkomos clearingo keliu.

Tačiau abiejų šalių kompetetingos įstaigos palieka sau teisę tikrinti ir kontroliuoti šių sumų kilmę ir paskyrimą ir ar tikrai jos atstovauja aukščiau minėtų išlaidų ir komisijų vertės ekvivalentui.

7 str.

Vertės ekvivalentas vienos iš Susitariančiųjų Šalių kilmės produktų, išstatytų ir parduotų mugėse ir parodose, atidarytose kitos šalies teritorijoje, bus išlygintas clearingo keliu, neįtraukiant jo į chronologišką mokėjimų tvarką, jeigu šių prekių įvežimas ir pardavimas yra leistas veikiančių nuostatų to krašto, kuriame šios mugės ir parodos būtų laikomos.

8 str.

Privačios kompensacijos operacijos negalės būti daromos, kaip tikrai su liglaikine abiejų Šalių kompetetingų institucijų aprobacija.

9 str.

Mokėjimai, einą iš prekybinių mainų, padarytų prieš įsigaliojant šiai sutarčiai, bus tvarkomi šios Sutarties nuostatais.

Tačiau privačios kompensacijos operacijos, pradėtos prieš įsigaliojant šiai sutarčiai, bus baigtos tais nuostatais, kurie veikė, šias operacijas pradėjus vykdyti.

10 str.

Šiai sutarčiai pasibaigus, importeriai vieno iš abiejų Kraštų, kurio naudai liktų saldo prieš kitą Šalį, turės daryti jų įvežimų vertės ekvivalento mokėjimus, einant šios sutarties nuostatais, iki šis saldo bus panaikintas.

Taip pat vertės ekvivalentas prekių, įvežtų kreditan, prieš pasibaigiant sutarčiai, bus tęsiamas mokėti abišaliai į clearingo sąskaitas.

11 str.

Kiekviena Vyriausybė, kiek tai ją liečia, imsis reikamų priemonių priversti savo importerus vartoti tokią clearingo sistemą, kuri yra išdėstyta šioje sutartyje.

12 str.

Ši sutartis sudaro integralią prekybos sutarties, pasirašytos šios dienos data tarp Lietuvos ir Turkijos, dalį.

Ji įsigalios drauge su ja ir galios tą patį laiką.

Sudaryta Kaune dviem egzemplioriais, prancūzų kalba, 1939 m. birželio mėn. 7 d. (pas.) K. Bizauskas (pas.) Nuri Batu